§ 29. Культура Беларусі ў другой палове XIII — XV ст.

ГАТЫЧНЫ СТЫЛЬ
РАТУШЫ МІНІЯЦЮРА
ПАНЕГІРЫЧНАЯ ЛІТАРАТУРА
ЗАМАК-КАСТЭЛЬ ВІТРАЖЫ
РАМАНСКІ СТЫЛЬ
ІКАНАПІС ФРЭСКІ

Уплыў заходнееўрапейскай культуры

1. Культурныя працэсы ў ВКЛ у другой палове XIII — XV ст. У другой палове XIII — XV ст. у развіцці культуры Беларусі адбыліся значныя змены. Назіраліся паступовы пераход ад візантыйскіх да заходнееўрапейскіх узораў архітэктуры, выяўленчага мастацтва і літаратуры, пранікненне раманскага і гатычнага стыляў. І калі першы не атрымаў у гэты перыяд на тэрыторыі Беларусі вялікага пашырэння (яго асобныя рысы праяўляліся толькі ў адзінкавых помніках архітэктуры і скульптуры), дык гатычны стыль значна болей паўплываў на развіццё беларускага мастацтва. Ён стаў пануючым у скульптуры, жывапісе, дэкаратыўна-прыкладным мастацтве.

З чым быў звязаны пераход у другой палове XIII — XV ст. да заходнееўрапейскіх узораў культуры?

Для культуры гэтага перыяду характэрны ваяўнічы дух і ўвасабленне пастаяннай неабходнасці бараніцца. У архітэктуры гэта праяўляецца ў будаўніцтве замкаў-крэпасцей і храмаў-крэпасцей.

Сярэдневяковыя замкі

2. Культавае і абарончае дойлідства. У другой палове XIII ст. пачаўся новы этап у развіцці дойлідства на тэрыторыі Беларусі. Візантыйска-праваслаўная культурная спадчына, традыцыі полацкай і гарадзенскай архітэктурных школ

Успомніце характэрныя рысы архітэктурных школ у Полацку і Гародні.

дапаўняліся элементамі заходнееўрапейскіх стыляў, што дадавала ўнікальнасці беларускаму дойлідству. На аснове сінтэзу розных архітэктурных формаў беларускія майстры стварылі самабытныя і непаўторныя збудаванні.

Няспынныя войны і ўдасканаленне баявой тэхнікі вымушалі мяняць сістэму ўмацавання паселішчаў і гарадоў. Новым тыпам абарончага дойлідства ў эпоху Сярэднявечча зрабіўся замак, якому былі ўласцівыя прастата і суровасць. Некаторыя замкі маглі складацца з дзвюх частак — Ніжняга і яшчэ больш магутнага Верхняга замка (Полацк, Віцебск).

Замкі тыпу «кастэль»

У XIV ст. пачалося будаўніцтва каменных замкаў, якія сваёй кампазіцыяй набліжаліся да заходнееўрапейскіх рыцарскіх замкаў тыпу «кастэль». Цэлы пояс такіх збудаванняў паўстаў уздоўж паўночна-заходняй мяжы Вялікага Княства Літоўскага, утварыўшы абарончую сістэму агульнадзяржаўнага значэння.

Аснову для развіцця замкавай і палацава-замкавай архітэктуры наступных стагоддзяў заклалі замкі ў Лідзе і Крэве. Рэканструяваны замак у Лідзе дае

СЯРЭДНЕВЯКОВЫ ЗАМАК

- Меў форму прамавугольніка або трапецы
- Меў тоўстыя і высокія муры, магутныя вежы з байніцамі
- Размяшчаўся ў маладасяжнай для непрыяцеля мясцовасці
- На тэрыторыі замка знаходзіліся жылыя, гаспадарчыя, абарончыя і культавыя збудаванні
- На тэрыторыі замка меліся калодзеж і месца для размяшчэння запасаў зброі і ежы

Якія функцыі выконваў сярэдневяковы замак?

візуальнае ўяўленне пра знешнія характарыстыкі гэтых пабудоў. Яго замкавыя муры цалкам складзеныя з валуноў, змацаваных вапнай, і толькі верхнія часткі і заканчэнні сцен — з буйной цэглы. Замак пабудаваны ў строгіх і лаканічных архітэктурных формах. У яго фрагментах, якія захаваліся, яскрава выяўляюцца фрагменты раманскай архітэктуры. Лідскі замак узведзены ў 20-я гг. XIV ст. па загадзе вялікага князя літоўскага Гедыміна.

Больш значныя памеры меў замак у Крэве, пабудаваны ў 30-я гг. XIV ст. У Крэўскім замку вялікая вежа (вежа Кейстута) вынесена за перыметр сцяны, што ў тыя часы павялічвала яго абараназдольнасць.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Лідскі замак — адзін з першых на тэрыторыі Беларусі замкаў-кастэляў. Замак у Крэве ўяўляе сабой часткова адноўленыя руіны некалі магутнага фартыфікацыйнага комплексу.

1. *Вызначце, з якіх элементаў складаўся замак-кастэль. Што сведчыць пра тое, што замкі мелі важнае значэнне як абарончыя збудаванні?*
2. *Якія важныя гістарычныя падзеі звязаны з прадстаўленымі на выявах замкамі?*
3. *Складзіце рэкламную ўлётку (флаер), якая будзе запрашаць турыстаў наведаць замкі-кастэлі ў Беларусі.*

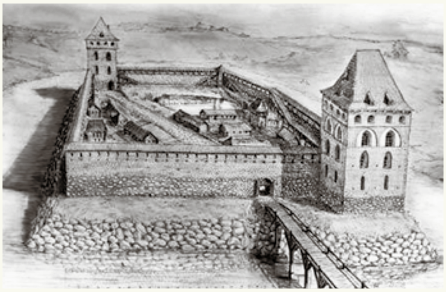

Замак у Крэве. Рэканструкцыя

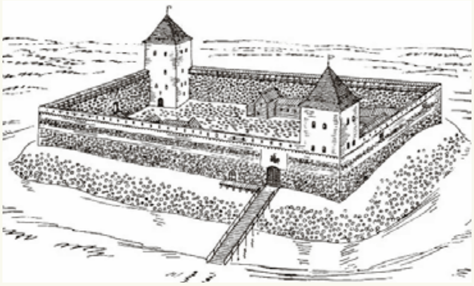

Замак у Лідзе. Рэканструкцыя

Замкавае будаўніцтва

У сярэдзіне XIV ст. узведзены Віцебскі замак, на які ўскладалася важная стратэгічная роля ва ўсходняй палітыцы ВКЛ. Каменныя сцены пабудаваны па перыметры старога дзяцінца і прылеглага горада, у выніку яны ўтварылі адзіную абарончую сістэму, якая складаецца з Верхняга і Ніжняга замкаў. Аднак тыя ўмацаванні праіснавалі нядоўга.

Як вы лічыце, чаму абарончае дойлідства робіцца пануючым менавіта ў XIV–XV стст.?

Актыўнае абарончае дойлідства вялося ў Гародні. У канцы XIV — XV ст. сістэму абарончых збудаванняў горада склалі два замкі: Верхні (Стары) і Ніжні (Новы). Абодва замкі мелі магутныя каменныя сцены і злучаліся паміж сабой мостам, перакінутым цераз роў. У гэты час адбываецца і ўмацаванне Новагародскага замка, дзе былі дабудаваныя Дазорная вежа і Мінская брама. Сямівежавы замак зрабіўся магутным абарончым збудаваннем на тэрыторыі Беларусі ў эпоху Сярэднявечча.

Культавае дойлідства

Няспынная ваенная пагроза наклала адбітак і на культавае будаўніцтва. У XIV–XV стст. замацоўваецца гатычны стыль. Да нашых дзён захаваліся касцёлы, пабудаваныя ў гэтым стылі, у вёсках Уселюб (Навагрудскі раён Гродзенскай вобласці), Ішкальдзь (Баранавіцкі раён Брэсцкай вобласці) і інш.

На мяжы XV–XVI стст. на тэрыторыі Беларусі пашырыўся спецыфічны тып царквы, у якім паяднoўваліся рысы готыкі, традыцыйнага візантыйска-рускага стылю і элементы абарончага характару. Так паўстаў унікальны тып праваслаўнага храма, які ўвайшоў у гісторыю пад назвай *праваслаўная готыка*.

РЫСЫ ПРАВАСЛАЎНАЙ ГОТЫКІ

- Стрыманасць і суровасць
- Цэгла ў якасці будаўнічага матэрыялу
- Трохвугольны востраканечны фасад
- Скругленыя аркі і нішы
- Кантрфорсы — падпоркі для сцен

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

1. Назавіце асноўныя элементы беларускага храмавага дойлідства, якія сведчаць пра абарончую функцыю збудаванняў.
2. Параўнайце храмы гатычнага стылю Заходняй Еўропы і праваслаўнай готыкі: матэрыял, фасад, аркі і нішы. Зрабіце вывад наконт асаблівасцей дадзенага стылю на тэрыторыі Беларусі.
3. Якія адметныя рысы праваслаўнай готыкі вы можаце назваць у прадстаўленых помніках архітэктуры Беларусі?

Царква Нараджэння Багародзіцы. В. Мураванка. Шчучынскі раён Гродзенскай вобласці

Царква Святога Міхаіла. В. Сынкавічы. Зэльвенскі раён Гродзенскай вобласці

Касцёл Святой Тройцы. В. Ішкальдзь. Баранавіцкі раён Брэсцкай вобласці

3. Літаратура. Развіццю беларускай літаратуры ў XIV–XV стст. спрыяла тое, што старабеларуская мова мела ў Вялікім Княстве Літоўскім статус дзяржаўнай. Аснову літаратуры складалі, як і раней, творы рэлігійнага характару — кнігі для набажэнстваў, Біблія, у тым ліку евангеллі, а таксама жыціі, павучанні і інш. У гэты час з'явіліся першыя пераклады рэлігійнай літаратуры на старабеларускую мову.

Творы рэлігійнага характару

У XIV–XV стст. узніклі і іншыя творы. Напрыклад, творы *паломніцкай літаратуры*, якія нечым нагадвалі падарожныя нататкі, складзеныя падчас паломніцтва ў Іерусалім. У XV ст. з'явіўся жанр *панегірычнай літаратуры*, якая праслаўляла пэўных асоб. Найбольш вядомым творам з'яўляецца «Пахвала Вітаўту», створаная ў першай палове XV ст.

Новыя жанры

у Смаленску. У ёй праслаўляецца Вітаўт як мудры і магутны валадар, які карыстаецца міжнародным аўтарытэтам. Вялікае Княства Літоўскае паказваецца як адзіная дзяржава балтаў і славян, адзін з галоўных цэнтраў «збірання рускіх земель».

Летапісы

Успомніце, што такое летапіс. Чаму гэты жанр літаратурных твораў з'яўляецца найбольш каштоўным для гісторыкаў?

У XV ст. былі створаны выдатныя летапісныя творы, адметнай рысай якіх з'яўляецца агульнадзяржаўны характар. Адсюль і назва — «беларуска-літоўскія» летапісы. Яны напісаныя на старабеларускай мове і раскрываюць найважнейшыя падзеі ў Вялікім Княстве Літоўскім, адлюстроўваюць змены ва ўнутранай і знешняй палітыцы, паходжанне пануючага саслоўя шляхты і князёў.

Гульня ў косці. Мініяцюра Радзівілаўскага летапісу. XV ст.

Радзівілаўскі летапіс — летапісны помнік, які захаваўся ў двух спісах XV ст. Ён пачынаецца «Аповесцю мінулых гадоў» і даводзіць выклад падзей да пачатку XIII ст. Назва летапісу паходзіць ад імя віленскага ваяводы Я. Радзівіла, які валодаў першым спісам у XVII ст. Унікальнасць рукапіснай кнігі заключаецца ў яе мініяцюрах (больш за 600), змешчаных амаль на кожнай старонцы. Гэтыя ілюстрацыі з'яўляюцца каштоўнай крыніцай для вывучэння гістарычных падзей перыяду Старажытнай Русі.

4. Забавы і святы. Жыццё простага чалавека ў тыя часы цалкам залежала ад працягласці светлавога дня. З узыходам сонца ўсе падымаліся, а з захадам — кладліся спаць. Для асвятлення ў цёмны час сутак выкарыстоўвалі лучыну ці факелы з сальных або васковых свечак. Узімку ў дамах было вельмі холадна, таму людзі часта спалі апранутыя. Найважнейшымі элементамі жытла былі печ, якая служыла крыніцай цяпла, і покуць з іконай, што сімвалізавала духоўны цэнтр дома.

Нашы продкі шмат працавалі, але знаходзілі час і для забаў. Баўленне часу сялян і бедных мяшчан было звязана з народным календаром. Людзі памяталі мноства парад і забарон продкаў, перадавалі іх з пакалення ў пакаленне. Яны ведалі, калі можна

распачынаць тую ці іншую работу, а калі, наадварот, варта адкласці яе, калі можна павесяліцца, а калі лепей устрымацца ад забаў.

Каляды

У XIV–XV стст. найважнейшымі робяцца царкоўныя святы. І каталікі, і праваслаўныя ў ВКЛ аж да 1582 г. карысталіся юліянскім календаром. Праводзіны адыходзячага года і сустрэча новага былі звязаны са святам Калядаў. Урачыстае зімовае святкаванне, якое цягнулася два тыдні, надыходзіла ў ноч на 25 снежня. Каталікі называлі Калядамі не толькі «святыя вечары» або «святыя дні», але і прадукты, якімі адорвалі падчас калядавання, а таксама самі песні-калядкі. Для праваслаўных урачыстае зімняе святкаванне пачыналася з Вялікай куцці, калі абавязкова збіралася ўся сям'я. Вечарам напярэдадні Новага года святкавалі Багатую куццю. Галоднай куццёй (перад Вадохрышчам) завяршалі святкаванне Калядаў і прасілі мароз не марозіць пасевы. Купкі людзей у калядных строях хадзілі вёскай ад дома да дома, спявалі велічальныя песні пад вокнамі або проста ў дамах, а напрыканцы прасілі пачастунку.

Вясеннія святы

Да пераходнага часу паміж зімой і вясной адносяць Масленіцу, якую святкавалі за тыдзень да сямітыднёвага посту перад Вялікаднем. Надыход вясны быў звязаны са старажытным святам Камаедзіцай, калі заканчвалася зімовая спячка мядзведзя і ён выбіраўся з берлагу. На Камаедзіцу гатавалі і елі камы́ (гарохавую кашу).

Самым важным вясеннім святам быў Вялікдзень. У праваслаўнай традыцыі ён засланяе веліч свята Раства Хрыстова, бо духоўнае ўваскрасенне лічыцца важнейшым за зямное нараджэнне. На дзявяты дзень пасля Вялікадня наведвалі могілкі і ўспаміналі памерлых. Гэты дзень называлі Радаўніцай.

Летнія святы

На лета прыпадалі асноўныя сельскагаспадарчыя работы, таму сяляне мелі мала вольнага часу. У дзень летняга сонцастаяння (паводле старога стылю) беларусы здаўна адзначалі Купалле. Сакральнае значэнне

мелі купальскія вогнішчы, якія сімвалізавалі «ачышчэнне» і прыцягненне ўдачы. Купалле захавала шмат язычніцкіх рытуалаў і павер'яў. Напрыклад, верылі, што ў ноч на Івана Купалу зацвітае папараць-кветка як увасабленне адвечнай мары чалавека пра шчасце. У гэты ж дзень царква адзначае нараджэнне Іаана Хрысціцеля. Хрысціянская царква асуджала традыцыйнае народнае святкаванне Купалля.

У жніўні адзначалася адно са святаў хлеба — Трэці спас. У многіх рэгіёнах адзначалі Дажынкі — свята заканчэння жніва.

Асеннія святы

У канцы верасня адзначалі Узвіжанне — свята «закрыцця» зямлі на зіму. У гэты дзень не хадзілі ў лес, бо верылі, што гадзюкі і вужакі збіраюцца ў клубкі, каб схавацца ў норах перад зімой. У кастрычніку, калі асноўныя сельскагаспадарчыя работы заканчваліся, адзначалі Пакровы. Пачыналіся сялянскія вяселлі. Каля цэркваў ладзілі кірмашы, каля касцёлаў — фэсты. Жанчыны і дзяўчаты хадзілі адна да адной у госці, раіліся, дзе ладзіць вячоркі (самі вячоркі звычайна пачыналіся ў сярэдзіне лістапада).

Дакажыце, што ў аснову народных святаў беларусаў быў пакладзены гадавы цыкл земляробчых работ.
Падрыхтуйце рэкламны буклет «Святы і абрады беларусаў».

Развіццё культуры Беларусі ў XIV–XV стст. адбывалася ва ўмовах візантыйскага і заходнееўрапейскага памежжа, што сфарміравала адметныя рысы духоўнай і матэрыяльнай культуры беларускага народа. У паўсядзённым жыцці стваралася народная культура, якая ў далейшым паслужыла вытокам для многіх кірункаў мастацтва.

калі ў свеце…	на тэрыторыі Беларусі…
XIV–XV стст. — у архітэктуры большасці краін Еўропы працягваў панаваць гатычны стыль	XIV–XV стст. — адбываецца фарміраванне ўнікальнай архітэктуры, якая спалучае элементы візантыйскіх і заходнееўрапейскіх узораў

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія фактары, на ваш погляд, паўплывалі на развіццё культуры ВКЛ у XIV–XV стст.?
2. Ахарактарызуйце асаблівасці архітэктурных збудаванняў на тэрыторыі Беларусі ў XIV–XV стст. У якіх помніках (замках, касцёлах, цэрквах) увасобіліся новыя архітэктурныя стылі?
3. Якія жанры літаратуры былі пашыраны на тэрыторыі Беларусі ў Познім сярэднявеччы?
4. Якія народныя святы беларусы захавалі да нашых дзён? Як вы лічыце, наколькі важна захоўваць гэтую культурную спадчыну?
5. Намалюйце постар або стварыце інфаграфіку на тэму «Культура Беларусі ў другой палове XIII — XV ст.».